

ОТ БУКВАТА ДО ИСТОРИЯТА

Иван РУСКОВ

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

E-mail: ruskovivan@yahoo.com

FROM THE LETTER TO THE HISTORY

Ivan RUSKOV

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

E-mail: ruskovivan@yahoo.com

ABSTRACT: The proposed article reviews the link between writing and personality by emphasizing Georgi Benkovski’s attitude to several letters while being the main leader during the 1876 April Uprising.

For this purpose it begins with the peculiarity of Benkovski’s writing the grapheme „и“ which is described in the book „Notes on the Bulgarian Uprisings“ by Zahari Stoyanov.

The book outlines a parodic contrast: on the one hand, Benkovski has determination and a powerful voice that affirms him as the main leader of the uprising. On the other hand, he is powerless as he writes, something that Zahari Stoyanov masterfully suggests without presenting any text from Benkovski’s letters, but just the way he writes the grapheme „и“ in them. Benkovski seems to fetishize the letters of the illiterate people, but criticizes the grammatically correct letters in beautiful handwriting because he thinks that they hide the truth.

The article reveals these acts of Benkovski from two perspectives. First, according to the „Notes...“ Benkovski makes the new Bulgarian history with his transgressive voice which he uses in the fight for freedom and the way he becomes mute after the defeat of the uprising. Second, it shows that under certain circumstances the handwriting of Benkovski can be used to identify his visual image which is disputed in Bulgaria.

KEYWORDS: letters, handwriting, history, truth, personality, parody, Zahari Stoyanov, Georgi Benkovski.

Преди да го видя още лично, аз го знаях кой е, видях писмата му в Пловдив, в които на сяко и са мъдреше кратката [...] (Стоянов, 2009 I, с. 266)¹.

Предлаганата статия разглежда връзката между писане и самоличност, като акцентира върху отношението на Георги Бенковски, главното действащо лице през Априлското въстание от 1876, към различни писма. За тази цел се тръгва от писането на Бенковски, което, както четем в изведения тук епиграф, взет от началото на изречение в „Записки по българските въстания“ на Захарий Стоянов, се откроява с белег, разкриващ пишещия по кройката на „граматическата му шапка“. В сюжета на книгата „белегът на Бенковски“ се появява непосредствено след редовете за преобръщането на битовия уют в къщата на поп Грую от с. Баня, където броени дни преди въстанието през 1876 за първи път се виждат очи в очи бъдещият войвода и бъдещият автор на „големия разказ“ за събитието, характеризиращо българите като народ. Припомням фрагмент от спомена за срещата им: в мига, в който го събужда непознат глас, „чергицата“ от гърба на задрямалия Захарий Стоянов хвърква като вдигната от вихрушка. Ужасен от грубото събуждане, той е още повече смален и объркан от вида на *страшния човек*, изправен насреща му: „замаян още отначало, не знаях на какъв език да му говоря, т.е. по кой начин; дали не е дошло време да са мре, казах в себе си и похванах са на кръстът да опитам стои ли револверът ми, който бях забравил“ (I, с. 264 – 265).

Сцената ни е добре позната. В нея е вписан профанен вариант на политическия сценарий, с който идеолозите на революционното време през XIX век въз/произвеждат алегорични образи на биването и на очакваното преобразяване на българите в дните на османското владичество: сън – събуждане с огнено слово (вихрушка) – готовност за смърт. В „Записките“ важността на тази сцена е открояна и с нарочното заглавие на част VIII – „Първа среща с Бенковски“ от шестата и последна глава („Агитацията в IV окръг“) на том първи. В

---

¹ Нататък при цитиране по това издание на „Записките“ в скоби с римска цифра отбелязвам тома, а след запетая с арабска цифра отбелязвам страницата. Подчертаното с права линия в цитатите е мое.

същата глава е открояна със самостоятелно заглавие и XI част – „Великото народно събрание в Оборище“. Това са единствените части от глави, получили самостоятелно име в тритомника. Едната представя появата на водача и как е познат и признат от разказвача, а другата – как по време на Великото народно събрание водачът бива познат и признат от народа. Ключов фактор за утвърждаването на водача е неговият *трансгресивен глас*, като вихрушка преобръщащ представата за свят и святост на българите, докато идва часът, в който „страшният човек“ онемява и се смаява, събуден от гласа на кошмарната истина.

В текста за паметното събуждане в попската къща се появява изречението за познаването на „страшния човек“ най-напред по неговите писма, като с един-единствен детайл се профанира образът на „страшния“. Не можем да изпишем детайла отделно, ако приемем, че става дума за чертицата над *и*, обръщаща я на *й*. Но е възможно да се има предвид самата буква, неспособна да изяви глас и позиция, ако приемем, че „иде реч“ за изписването на „краткото и“ (*й*) – полугласната.

Пряката среща между Бенковски и Захарий Стоянов е започнала с повелителен глас: „Ей, я ставай да те видя що си за човек, та си са разположил така господарски в чуждата къща!“ (I, с. 264). По-късно на скочилиия „на крака в съня си като луд“ и застанал прав, за да бъде „видян“, му е разрешено да седне. В краткото време, докато се гледат очи в очи, става буквалното и символичното познаване и признаване на двамата: заспалият („мъртвият“) Захарий Стоянов идва на себе си, „оживява“; ликът на „явилия се“ Бенковски, когото никога (досега) не сме виждали, застава пред очите ни като жив.

Край домашното огнище глас и онемяване кръстосват огън и оттук насетне функционират в книгата като диада, представляваща противоборствата на времето в трагичен и пародиен вид. Огънят буквално и метафорично осветява осанката на величавия герой, а записът осветява невидимото в сцената само с един „малък знак“, с помощта на който властелинът Бенковски се оказва вдворен в палата на право/писанието, където изкусно пишещият Захарий Стоянов си играе с короните. Такъв пародиен контраст между голямото и малкото рядко се среща на толкова малка сцена, каквато е сцената на буквата: *и* като серия от безкрайни съчетания срещу *й* като „загуба на глас“, „загуба на империализма“ на *и*-то, отказващо да се задоволи с единичността на смисъл, неща и лица. Захарий Стоянов използва средно по дължина изречение, за да разкаже как е видял „белега на Бенковски“. В изречението с поредица от добавки очертава „мястото“ на човека в йерархията на знанието, званието и признанието: „... зная го, че е зет апостол по милости, турен под личното наблюдение на Волова; но не зная защо, по вътрешно някое настроение, аз благоговеех напредя му, чяхах да ма попита, та тогава да са обадя, доброволно признавах, че той е велик, с една реч – изповядам са чистосърдечно, – аз бях омаян от Георгия Бенковски“ (I, с. 266). Не късият разказ, а „големият наратив“ се нуждае от една или друга форма на контрапунктния модел, за да изведе изпод опеката на граматическия надзор и порицание гласа и властта на двигателя на новобългарската история от 1876. Нито едно от писмата („посланията“) на апостола, взет „по милости“, няма да прочетем в „Записките“. Няма и опит дори за „горе-долу“ възпроизвеждане на думи, изрази, изречение на войводата, а само се предава по смисъл диктуваното от него: войводата трябва да остане „записан“ само със своя глас. Часове след спечеленото първо сражение с турците например Бенковски диктува писмо до управителя на Златица, за което четем: „Писмо на турски язык, с български слова, издиктува Бенковски на секретарят Георгева до Мюдюр ефенди, в което обясняваше надълго и широко целта на възстанието [...], той му определяше *rendez-vous*, да са срещнат и разговарят на по-пространно за много текущи въпроси, като му обещавахе и честното си слово, че нищо няма да пострада“ (I, с. 60).

Гласът изпъква и тогава, когато Бенковски чете определени писма, отговарящи на неговия вкус като съдържание и графичен вид. Помним редовете от „Записките“, според които войводата обвинява образовани личности като Волон и Бобеков, че са „грамматици и философи“, криещи неспособността си за решителни действия зад изкусно изписаните редове. Бенковски не обръща внимание на писмата, „написани калиграфически“, тъй като е убеден, че целта на писалите ги не е да кажат истината, а да покажат самото писмо като направа. Белегът за неблагонадеждност е, така да се каже, „мъдрещата се калиграфия“, доколкото той привижда пряка зависимост между „ученост“ и калиграфия, от една страна, и между калиграфия и скриване (размиване) на истината, от друга.

Не е така с писмата на неучените: „Другите писма обаче, които бяха писани с попски слова, той ги цалуваше най-напред, отваряше ги с благоговение и ги четеше на всеуслишание“ (I, с. 289). Как да съотнасяме *калиграфия* към *попски слова*, е трудно да се каже. Близко до ума е да схванем израза „попски слова“ като равнозначен на думи, които са написани на църковнославянски език и букви (срв. с цитата по-горе: „писмо на турски език“, но „с български слова“), все едно според кой вариант или етап от тяхното битуване у нас през Възраждането. Само че това писане не изключва калиграфското умение. По-вероятно е „калиграфията“ да е най-общ знак за това, че писмото – при съответната украсеност или неукрасеност на начални или други букви и/или думи – е изписано не просто с вид ръкописни или печатни букви, а че в него се откроява определен модерен за времето език и стил на писане, освободен и от някои, смятани за остарели и/или ненужни, букви и изрази. Така или иначе калиграфията е разпознаваема от Бенковски и независимо в какво по-конкретно се проявява в дадено писмо, то буди у него съмнение за лъстивост. Графичната и реторико-понятийната система на калиграфията крие същината, докато писаните „с попски слова“ писма пораждаат умиление с откровеността си и заедно с това могат да бъдат използвани за назидание и поучение: „Я гледайте бе, брате! Как вразумително, как чистичко и скромно пишат сиромасите селени! Как да не отиваш да мреш за тие хорица? Ето на, ясно са вижда, че тоя народ желае да са отърве“ (I, с. 289) – и т.н. Бенковски целува писмата, които му казват „всичко“ и които го трогват с неподправеността си, но както видяме по-горе, той предварително ги целува и после ги отваря с благоговение и ги чете „на всеуслишание“. Каквото и както и да е написано в тях, подсказва ни Захарий Стоянов, то изначално се приема безрезервно от получателя, а самото четене открива и сочи в редовете им безизкусната действителност и заедно с нея хората, за които, по мярата на читателя апостол, си заслужава да умреш, но и които, от своя страна, с писмото си привиждат този, на когото пишат, като божество: „Вярва в тебе, като в Бога, открива ти сърцето си, стига само да му помогнеш“ (I, с. 289). Народ и водач са се срещнали, познали и признали в безизкусното писане. Оттук насетне четецът съпреживява емоционално и одобрително съдържанието на данните в писмото: „Колко пушчици имат сиромасите, куршуми, барутец, храна, добитък; имат ли си войвода – сичко ти го изложили така, като че го гледаш напредя си. Мили братия! – възкличавахме най-после Бенковски и сгъваше писмото“ (I, с. 289).

И така, Захарий Стоянов познава Бенковски по писмата му, в които до всяко „и“ *се мъдрела и кратката*. Бенковски познава народа по писмата му с *попски слова*. Някогашният овчар, вече вещь в писането, е вещь и в избора на думите, за да подчертае какво се крие зад буквите и драматургията на четенето: „До тоя фетешизъм прибягваше той най-много, ако присътствуваха и други в стаята; а Волон, Бобеков и други червяха са и преглътваха“ (I, с. 289). Сцената, дадена като пример за повтарящи се сцени на четене и поучение, е сред ключовите места в книгата, разкриващи буквата и духа сред водачи и население в навечерието на въстанието. Тя е поместена в първите страници от частта за Великото народно събрание в Оборище. Както и в частта за първата среща с Бенковски, съществено място в тези страници от „Записките“ заема *писането* като идентификационен белег на същинския водач и народ. Макар това през април 1876 година да е времето на активна кореспонденция със селищата от IV революционен окръг и на пристигането в Панагюрище на делегати за откриването на събранието, писмата са включени сред поредица от примери, илюстриращи характера на Бенковски. Затова случаят с категоризирането на видовете писма може да се схване както като обичайно действие, така и като част от изострен негативизъм към изкуствеността предвид предстоящото събрание, в което главното решение трябва да се вземе в контекста на фактите за подготовката на отделните селища, представени в писма и устни съобщения от техните народни представители. Безизкусните писма извеждат казаното пред очи – за Бенковски те „казват истината“, но само защото, подразбираме от тенденциозното му отношение към „учените“, са писани от „прости хора“.

Може да се твърди, че Захарий Стоянов включва „на това място“ целуването на фетишизираните писма по няколко причини, по-главните от които, без да се връщам към „мъдрещата се кратка“ в писмовните умения на войводата, ще си позволя да посоча накратко и в нестрог ред. Първо, по този начин той косвено защитава собствената си типологизация на видовете патриоти и отношението си към *граматиците*, които дават името на третата група

патриоти, викаща „наука и просвещение са нуждни на нашият народ“, като начело „на тие мъченици“, неспособни да почувстват отблизо „що значи черкезка къма и турски ятаган“, стоят чешки и робертколежки възпитаници (I, с. 245, курсив – 3. Ст.). Второ, подготвя ни за сблъсъка с „граматиците“, който ще се състои на Оборище заради исканото от Бенковски пълномощно. Трето, асоциативно напомня своята първа среща с Бенковски, когато е похвален, загдето не е ходил в Европа и няма в главата си никакви „граматики и запитаи“ (I, с. 267), най-много пречещи на революционните работници². Четвърто, отключва се диалог с предходната част X от същата VI глава на том първи, представяща панагюрския събор на „Света Петка“ с пьстрото хоро на моми и момци, въодушевени от мисълта за приближаването на определения ден за бунта (I, с. 281). В тази част X въодушевляването се извежда и през модуса на мистичната граматология, предсказваща краха на Турция. Тръгва се от формулировката за „математическата истина“ в изречението „Турция ще да падне“, за да се стигне до обобщението във вида: „И така, *Турция ке падне!* Ке падне тя именно през 1876 година“. Преди обобщението обаче изразът „математическата истина“ се заменя с изрече „философско откритие“, с помощта на което, като се обърнат „буквите на идеалното изречение в черковни цифри“, се получава годината 1876. Този път, представяйки обръщането, авторът е изписал **турция ке падне** (I, с. 281 – 282; курсив и подч. на 3. Ст.). Вижда се например, че без „йотата“ (i = 10) сметката не излиза, но тя не излиза и при нито едно от предложените други две изписвания, макар че смисълът на написаното е един и същ. Един и същ, но без тази графемна комбинация не би била възможна граматологичната мистика, а заедно с нея и усещането за намеса на трансцендентни сили. Затова заедно с изказаното съжаление, че не е узнал „името на генеалният автор“ на това „знаменито откритие“, 3. Стоянов добавя предположението си, че авторът не е един, а целият български народ, на когото „божественното огнено въодушевляване по това време“ открива едновременно съпадението. Очевидно е, че „Божият дъжд на буквите“ твори най-величавата по своя трагизъм история, твори най-фетишизираната азбука на тайнописа, от която не можем да махнем „ни една йота“³. Пето, писмата фетиш са контрапункт на приведените пак в X част писма с „надуго съдържание“: за това, че „кавалерията, която е определена да обикаля по търновските полета (?!)“,⁴ надминува числото хиляда, ако не и повече...“; за деянията от „хайдушкият Сливен, гнездото на юнаците“; за това какво „явява“ „първият апостол Стоян Заимов от III окръг“. Тоест писмата, които Бенковски целува, са и вид самозащита след онези „бомбардирания на незначителният панагюрски окръг“ с писмата, идещи от „славни селища“ като Търново и Сливен, които, разбира се, са задавали образа на патриотизма по това време. Литературнохудожествените „писма отвън“ неизбежно предизвикват раздор между апостолите: те се обвиняват „един други в недеятелност“, започват „да са карат помежду си и да бързат“ с вдигането на байрака (I, с. 283), в резултат на което, знайно е, последните действително стават първи, макар че остават без шедьоври в епистоларния жанр като горещитираните. Шесто – Бенковски сам е приучил и писари, и учители как се пишат писма, които са разнообразни по съдържание и които диктува едновременно на няколко писари, като къса писмата, щом те са променили диктуваното заради „повтаряние или неясна смисъл“. „Грамматически можеш да пишеш, когато си у вас“ – казва царят на писмото и крачи „назад и напред из стаята“, а писарите извиват глава „да го запитват що да пишят“. За да ги конфузи пред други лица, Бенковски къса писма на Волон, Бобеков, Н. П. Стоянов, те се примиряват да пишат под негова диктовка (I, с. 284). Седмо, нека на това място спрем с изброяването, в автотекстуален план възклицанието „Мили братия!“, израз на

² Тодор Ташев отхвърля мита за „неукия овчар“ (Ташев, 1984, с. 46 – 63) и уточнява, че в периода 1856 – 1862 за шест години Джендо (3. Ст.) завършва 4-годишното си начално образование в родното си село Медвен (Ташев, 1984, с. 63). Посочени са езиците, които е учил 3. Стоянов по-късно, опровергани са твърденията за ненавистта му към учените (с. 125 – 134). Като пише за образованието на Бенковски и езиците, с които си е служил, Ташев, с когото съм съгласен, отхвърля мнението, че двамата апостоли ги свързва общата им омраза към учените (с. 213). Ст. Заимов пък твърди, че 3. Стоянов неправомерно говори за омраза на Бенковски към учените – това според него е клевета: „Бенковски бе обожател на науката[,] макар в научно отношение и да бе сам *профан*“ (Заимов, 1895, с. 78, курсив там).

³ „Защото, истина ви казвам: докле премине небето и земята, ни една йота, или една чертица от закона няма да премине, докато всичко не се сбъдне“ (Мат. 5: 18).

⁴ Поставените в скоби знаци са по „Записките“ (I, с. 283).

обичта на Бенковски към писалите сърдечните и прости по изложение писма, строи мост с „Мили братия“ на Икономов, несправил се със задачата да чете Каблешковото писмо – Кървавото писмо, което прочита отново Бенковски в началото на том втори (II, 16 – 17), без да отправи нито една критическа бележка към иначе учения Каблешков. Както всекиму е известно, без да е „с попски слова“, то е написано ясно, кратко и просто: каквото трябва да бъде едно култово писмо. Захарий Стоянов знае как да напише такова писмо (но за това писане тук няма да говорим), знае как да открие Писмото на писмата, дало смисъл на всички целунати писма. С това писмо „събуждането“ е станало факт – на 20 април вихрушка нахлува в стаята, после, през широко отворените порти, се понася по улицата, за да разпростре чергата на българския народ според порива на писмата му: „Ние тичехме, като вихрушка из стая в стая [...], викахме, доре и плачехме, че няма нищо готово, хвърляхме и блъскахме врати и долапи, като че къщата гореше на огън!“ (II, с. 18). „Слънцето бележаше на запад икиндия, когато ние изхвърнахме на улицата, като вихрушка, с голи сабли в ръцете, съ зелен байряк, боси и гологлави, само четирма души (апостолите). Щом стъпихме на улицата, и запехме бунтовната песен: *Ха, народ поробен, / Що си тъй заспал, / Ил живот свободен / Теб не ти е мил!* – и пр.“ (II, с. 20). Под знака на вихрушката като образ, изразяващ подема и погрома, героизма и предателството, преминава целият том втори⁵.

Целуването на писмата, пращани от „будените“ и четени от „будещия“ апостол, остава в рамките на том първи. То бележи пътя, оказал се подмостие на величавото събитие, събрал в себе си писмата на истината и исканото, на фактите и въобразеното. От преплитането им, което никой „учен“ не би могъл да разплете, се ражда вярата в себе си и пламва огънят на въстанието, крахът на което ще освети истината и исканото от други гледни точки, даващи простор и за почерка на фарисеите.

Кое в тези писма – пренебрегнати и непренебрегнати от строгата мяра на Георги Бенковски за писане и изразяване – е било истина и кое е било мислено за истина, защото е било много искано; кое е било простосърдечно разкриване и кое – лъстиво красноречие; кое е било съобщаване на данни и кое – словесни бомби, това няма да разберем. Все едно е дали се доверяваме на Захарий Стоянов, или се доверяваме на Стоян Заимов, на един или друг запазен вариант на писма. Целувайки тези писма, Бенковски по свой начин ги сакрализира. Дали тази целувка, взета в по-широк смисъл, следва да бъде четена амбивалентно, за да не кажа – фарисейски, както е бивало с прочита на цялостното поведение на Бенковски и неговите амбиции (което впрочем „Записките“ позволяват, когато биват четени с мярата на други времена и писма), е право на всекиго да прецени. Да прецени, следвайки било проявите на волята за власт на войводата и/или на безотговорността му, било на евентуалните негови комплекси и тяхното сублимиране в диктуване на писма и правила предвид „мъдростта на кратката“, съответно – при фетишизирането на писмата с „попски слова“.

Писането и поведението на войводата е конструктор в палимпсеста на нашата си черга, тъкана с нишките на трагикомичното в пластовете на времето. „Ние сме народни мученици“ – казва прочутият герой на Вазов. Достатъчно е да напишем не „мученици“, а „мъченици“ и култовата фраза на Иванчо Йотата от „Чичовци“ губи своята амбивалентна присъщност. Губи се и анаграмно-пародийното взривяване на *мученик* с името на *Мунчо*, играещ главна роля в „мъченическият живот“ на Йотата и Хаджи Смион. Спорът за това кой и как да напише писмото, което Мунчо да занесе на отец Амвросий, е прицелен в едно: то трябва да бъде просто и ясно. Ученият Хаджи Смион ни разкрива важни особености на адресата на писмото: „Не, не, ти напиши и с попски слова, дядо Амвросия е руснак и по руски само чете. Аз [...] писмено не знам по руски – каза Хаджи Смион“ (Вазов, 1885, с. 149). Кулминацията в тази канонична за литературата ни сцена, разиграна в дупката на Мунчо, е писането и четенето на Йотата. „Иванчо кльмна утвърдително, почти горделиво, и написа с руско писмо, което прочете с глас, и поиска с поглед одобрението на приятеля си“ (Вазов, 1885, с. 149–150). Главното за нас в случая не е в хитростта, с която Хаджи Смион, божем, прикрива името си, а че писане „с попски слова“ и „руско писмо“ се оказва едно и също.

„Ето съдържанието и формата на писмото“ – пише Вазов, подсказвайки ни какво Бенковски през цялото време е чел и целувал като *вид писма*, от една страна, а от друга, че там,

⁵ Вж. също II, с. 49, 58, 96, 132, 230, 231, 235.

където има „исторически овчар“, писал за юнаци, както Захарий Стоянов пише за Бенковски, е добре да има и Патриарх на литературата, писал за чичовци, за да схванем духа и буквата на писмата на времето. Поради липса на място ще пропусна обръщението и подписите в края и ще представя само първото от общо двете изречения в писмото на Йотата (Вазов, 1885, с. 150):

По причина на агаранскаго гоненія і прочіа окрѣхомъ сѧ во дѣпката на вѣлїи аръ находяща сѧ (їже извѣстно на свѣтїна вї) і молимъ вї всѧческі і сердцеоткровенно да постарайте сѧ за избавленіе нашего і да ні прѣпосїлаешъ по Богопрїятномъ человекомъ Мунчомъ (їже прїходящїи здесь) да ні донесе довѣчеромъ по мракомъ єдинъ чїфтъ общей, сїрѣчь іменїи, і хлѣбомъ, і два феса (аще не имѣете прѣпосїлайте двѣ шепки сїр. отъ кожа) і да извѣстѣвате въ домї наша какъ че сме живо і здраво і да се не страхѣватъ зацото невинность наша єсть і прочіа.

Когато Вазов публикува своята повест в сп. „Зора“ през 1885 г., том първи на „Записките“ (1884) вече е издаден, но за нарочен диалог между двата текста не би следвало да се говори дори и ако имаме предвид факта, че в края на повестта Вазов изписва: „20 Август 1884 г. Сопот“ (Вазов, 1885, с. 207). Но някои дадености на културата, отразени в текстовете на Вазов и Захарий Стоянов, разговарят и разкриват амбивалентен ракурс към особеностите на епохата и нейните герои. В този смисъл, цитирам, „езиковата анархия“ и „вакханалията от стилове“ в повестта, които характеризират даден културен момент, са особености на Вазовия текст, спомагащи да доосмеслим места от „Записките“, въпреки че на фона на 80-те години на XIX век, както твърди цитираният изследовател, каквото не са „Записките“, това са „Чичовци“ – и обратно (Янев, 1989, с. 106, 119). Писмото на Иванчо⁶, изпратено чрез Мунчо до Амвросий (сиреч ‘безсмъртния’, ‘божествения’), поражда алюзивна връзка с недостигналите до нас писма на Бенковски и „мъдрещата се“ в тях „кратка“. От друга страна, Иванчовото писмо може да се разглежда като пародийния ин/вариант на пристрастното почитание към буква и/или слог и заедно с това то дава образа и подобие на видовете писма, писани с „попски слова“, целувани от Бенковски. Този странен диалог игрово среща „учения“ Иванчо с критикуващия „учените“ Бенковски или пък, погледнато от друга перспектива, „големия“ с „малкия“, войводата с бакалина. И като ги среща, мъдро сочи буквата като трон, на който всеки се коронясва според писането и големината на словата си. Пародията е вихрушката, която ги въздига и сваля непредубедено, без да се съобразява с нечии претенции.

Но как все пак пише Бенковски?

Когато в един свой текст, публикуван във вестник „Литературен фронт“, Анна Каменова цитира „Записките“ на Захарий Стоянов, тя пропуска думите за „мъдрещата се“ в писмата му „кратка“, но не и думите за изповядващия своята смаяност от Бенковски разказвач. Все пак основното в нейната публикация е въпросът за това коя е истинската фотография с образа на Бенковски, въпрос, по който има различни мнения и в по-ново време (вж. Балева, 2012). Каменова представя и факсимиле на текст от 1866 година, полица за дълг от осем турски лири на Бенковски към зет му, като твърди, че в писаното е налице автентичен подпис на Бенковски (Каменова, 1956). След години, като прави бележките към спомените на Михаил

⁶ Всеки ще забележи, че цитираното тук изречение на Йотата е твърде пространно на фона на краткия обем на писмото и че макар и само веднъж (вж. изписването на „известно“ от израза в първите скоби), Иванчо е допуснал писането на „и“ („ижето“) вместо „і“. Най-малкото, което установяваме, е, че „няма система“, защото в края на изречението (след израза в третите скоби) е изписал „известувате“ с начално і. Освен това в писмото той си служи с буквата і, докато в бакалския си тефтер предпочита изписване във вида і – вж. записаните борчове „с твърде красиви черковни букви“ на Никита Пищикат и Димитрия Пинтията в гл. VIII „Иванчо Йотата“ по втора книжка на сп. „Зора“ (Вазов, 1885, с. 56). Специалистите по история на езиковото строителство без съмнение са наясно с особеностите на Иванчовото писане, в което черковнославянският език и графика се срещат с традицията от старобългарския и влиянието на руския език и писане (графика). Въпреки това ми липсва гледната точка на даскал Гатю, който „отвътре“ и по компетентност да отрече или да потвърди претенцията за „ученост“ на Йотата. Все пак в писмото на Иванчо се пресичат и принципни страни от спора между различни авторитети (школи) и от тази гледна точка той е жертва на еристичната преводимост на идеите у нас ако не въобще, то поне в кафенетата (вж. гл. XII „Волтерианци и елинисти“ по трета книжка на сп. „Зора“). Но една друга липса е станала пословична, както знаем от гл. VIII „Иванчо Йотата“ – писаните с черковни букви от Иванчо три слова, които незнайно как са изгорели: за народа и за историята на правописанието ни загуба велика.

Маджаров (Маджаров, 1968, с. 755 – 771), Каменова отново говори за дълга от осем турски лири, които Бенковски взема от Иван, бащата на Михаил Маджаров, и твърди, че това е единственият писмен документ, позволяващ да се установи подписът му. Друг запазен писмен документ от Бенковски е писмо, пак до зет му хаджи Иванчо, изпратено от град Ески Шехир в Мала Азия, където Гаврил е бил калфа абаджия, в което го уведомява, че няма да може да изплати „борча“ си, защото не е спечелил достатъчно пари през годината (Маджаров, 1968, с. 761). Биографът на Бенковски приема данните на Каменова (Унджиев, 1983, с. 38), но в същото време той привежда факсимиле, под което четем: „Подписът на Бенковски“ (Пак там, вж. факс. № 2, страницата не е номерирана). Според това факсимиле № 2, което би следвало да е гърбът на снимката с портрета му⁷, Бенковски е написал, че подарява лика си на приятеля (името не се чете добре) за спомен. След като изписва мястото и годината – *Цариградъ / 1868*, се е подписал с думите: *Гаврилъ Хълтевъ*. Но има една важна подробност, която не мога да възпроизведа с компютърния шрифт – главната буква „Т“ в подписа е всъщност изписана с уголемен вариант на малката ръкописна буква – *г*. Да запомним и как е изписана ръкописната буква „р“ – *р*. Когато обаче видим публикуваното от Каменова факсимиле (Каменова, 1956), забелязваме следните четири особености: 1) Полицията и подписът към нея са писани от един и същи човек. Почеркът е, може да се каже, сигурен, обработен; буквите в текста и подписа към него се пишат по напълно еднакъв начин. 2) Подписът е името *Гаврилъ Груювъ*. 3) Без да е досущ като главната буква от компютърния ръкописен шрифт, който ползвам, името *Гаврил Груюв* е изписано с главна ръкописна буква – *Г*, а не с уголемен вариант на малката ръкописна буква – *г*. 4) Малката ръкописна буква „р“ в името Гаврил Груюв е изписана като *р* (а не като *р*) и долният край на правата линия от буквата е леко извит наляво.

Обобщено казано, както името – *Гаврил Хълтев* срещу *Гаврил Груюв*, така и изписването на буквите „Г“ и „р“, за които стана дума (а бихме могли да забележим и отчетлива разлика в изписването на буквата „е“ и в цялостния вид на почерка), говорят, че това са текстове и подписи на две различни лица. Без да изпада в детайли, вероятно защото публикува факсимилетата и фотографията на Бенковски, т.е. всеки би могъл да ги разгледа, разликата в почерците е забелязана и от Балева, която пише: „Най-вероятно полицията е писана от друг, по-грамотен човек, който също така и я е подписал“ (Балева, 2012). Какво и защо тогава я прави валидна, предпочитам да не се питаме тук. Питаме се обаче дали надписът и подписът върху подлепващия картон със снимката на Бенковски са истинските, на Георги Бенковски? Не. Оказва се според Балева, че всички вкупом съгрехиха, защото, ако следваме логиката на направения от нея анализ на особеностите на подлепващия картон, то тогава на снимката е портретът на млад турски интелектуалец, а не на Бенковски, от една страна, а от друга, картонът е изработен през 1874, а писаното върху него, както стана дума, е станало (уж) през 1868 (вж. подр. Балева, 2012).

С други думи, появява се благодатна за въображението загадка.

Образът и буквата на Бенковски продължават да ни убягват. На кого да вярваме – на Каменова, Унджиев, ... Балева?

На Захарий Стоянов?

Странно е, че Анна Каменова, която познава и полицията, и писмото, и текста (посвещение) от гърба на фотографията, не е обърнала внимание на почерка, по-скоро – мълчи по този въпрос. Не е възможно да не забележи разликата в почерците, съответно – дори в края на писмото за неизплатимия все още дълг да няма „подпис“ (да липсва изписано име на Бенковски), почеркът би подсказал дали авторът на тези редове е един и същи. Иван Унджиев просто повтаря казаното от Каменова и дори не посочва, че факсимиле № 2 е от гърба на фотографията, представяща в цял ръст Бенковски; или че е „млад турски интелектуалец“, както смята Балева. А тя пък прилага стратегия на изследване, при която обръщането („лице“ – „гърб“) на наблюдаваното, положено в контекста на известните спорове за лика на Бенковски, ѝ позволява „да види“ „всестранно“ образа и подобие то въпреки патината от предразсъдъци и

⁷ Още по-точно казано, това е подлепващият картон – вж. подр. у Балева, 2012, където също е дадена фотографията на Бенковски и факсимиле с текста от гърба ѝ.

заблуди, които го обгръщат. Всичко изглежда систематично и аргументирано. И все пак: от една страна, тя използва „гърба“ (по-необработения почерк, създава текста върху задната страна на фотографията), за да предположи, че вероятно текстът на полицата не е писан от Бенковски. Защо? Защото свързва този почерк с представата си за по-грамотен човек. Така, макар и като вероятност, полицата „отпада“, тя не подхожда на лицето Бенковски (на представата, създадена от писаното за него). В сравнителен план обаче текстът „от гърба“ на фотографията се оказва приемлив, той е подаден на лицето Бенковски. Остава да открием лицето на истината. Този път анализът на фотографията (направен с важни данни за фотографа и отличаващите го белези на подлепващия картон на „гърба“) отказва „лицето“ да е Бенковски, а ако това не е той, тогава и написаното не е негово. Нищо не мога да възразя за наблюденията ѝ относно хартията, нейната датировка, името на фотографа, отличията му и т.н. Не приемам твърдението ѝ, че лицето не е Бенковски. Не го приемам в частта от аргументацията ѝ, опираща се на това, че в пояса на човека от фотографията има дивит, знак за специфично отношение към писането (към калиграфията) и ученето, неприсъщо за Бенковски. Да, всички знаем какво пише Захарий Стоянов – видяхме и по-горе – за отношението на Бенковски към определени писма и „учени“. Но дори да не познаваме възражението на Заимов, което посочих в бележка под линия, помним, че Захарий, още като Джендаки, на 1 май 1870 година, след като заявява на баща си желанието си да се учи и след като баща му го прогонва, се появява по улиците на град Варна с „жълт девит на поясет, турен да се вижда“ (I, с. 55), при това и „с цигаря в устата, натъкната на дълго цигаре от тръстика“ (I, с. 56) – учен човек! С този „кайфет“ той върви из Варна „от дюген на дюген“ да си търси господар, отбивайки се да пита на „големите магазини“. Бележите, които го препоръчват, са налице – само дете никой не го е фотографирал: „Девитът турих на поясет си, да ма видят, че зная нещо, а фесът – че не съм толкова прост“ (I, с. 56). Така е – без фес не може да покажеш интелект. Така разбираме и защо господинът на снимката е с фес, а не само с дивит в пояса си. Накратко казано, ако се поучим от разказа на Джендо / Захарий, в Османската империя не само образованите са поставяли дивит в пояса си, както пише Балева, с който да показват „работна принадлежност“ и който също така е бил „символ на интелектуална дейност, грамотност и владене на краснопис“. Не – дивитът, а и фесът може да изразява също така намерение, желание, стремеж, посока. С две думи – да създава образ, „лице“ на човека, който е и този, за когото се представя; е и това, което иска да бъде. Или си мисли, че би могъл да е. В „Записките“ разказът за дивита и неговото скриване или показване в пояса отбелязва ритъма на отчаянието и надеждата, че не/ще можеш да бъдеш това, което искаш. Например: а) Натъпкване на дивита в пояса, скриване на цигарето, снемане на феса – посоката е завръщане на блудния син към дома (I, с. 58), но загубеният калпак (знакът, че си „същият“ и „самият“ и като такъв се завръщаш при „своите“) обърква замисъла; б) Натъпканият в пояса тенекиен жълт дивит отново лъсва от дясната страна (така е и при господина на фотографията) „като арнаутски пищов“ (I, с. 60) – налице е влизане в русенско училище, ще се става „учен човек“, но и тук всичко се обърква, затова след време човекът с дивита „се събужда“ като бунтовник; в) Захарий Стоянов „фотографира“ Стамболов в Стара Загора: Стамболов е сам в мирзлива стаичка без свещ и без постелки, като че ли е затворник. Годината вече е 1875. В едната си ръка той държи револвер, а на малко столче до него са „писмените му принадлежности“: попски дивит, няколко листа „бяла книга“, карта на Балканския полуостров, телескоп и компас. Жалко, че няма фес, но и без него, буквално и символично, „нещата“ говорят. Устремеността на „затворника“ е все тъй буквално и символично открояна от одисеевските му белези: отеки от много ходене крака, пореди което, апостолът, бъдещият държавник, ги кисне в прясол (I, с. 137) – незабравима картина.

Да се върнем към „мъдрещата се кратка“ до всяко „и“, която 10 години по-късно спрямо писаната през 1866 г. полица (от Бенковски?) е видял в писмата на войводата от 1876 година Захарий Стоянов.

Факсимилето, публикувано от Каменова, се чете сравнително добре. Оригиналът не познавам. Като при всяко отпечатване, особено на вестникарска хартия, както е в случая с факсимилето на полицата, може да допуснем и известно непрецизно възпроизвеждане на оригинала. Тоест наблюденията ми не са достатъчно сигурни. Но все пак. Все пак, както може да се забележи, през 1866 година човекът, писал за дълга от осем лири и изписал името Гаврил

Груюв, знае разликата между „и“ и „й“ и уместно я използва. Написал е „8 турски лири“ (добавя и „словомъ“ колко са – „осемъ лири тур“, които „асъ отъ долу потписанъ“ съм взел. По-нататък срещаме „мойте“. Не е толкова съществено, че е изписано с главно „Г“ и съкратено „Г-н“, но с малки – името на заемотателя и срока: „иованча попъ михайловъ за година време“. Вярно е, че гледайки написаното, ни се струва, че „и“ от края на думата „турски“ е изписано сякаш с точица или с „кратката“ над „и“ леко вдясно от буквата; същото може да се каже и за „и“ от „михайловъ“. Но в ред от останалите случаи – например „лири“, „потписанъ“, „година“ и пр., „и“ си е „и“, а и това „и“, за което се чудим дали не е било (погрешно) изписано като „й“, е, от една страна, възможно да се получи като „петно“ при отпечатъка във вестника, а от друга – все така възможно е да се получи от неволно докосване (зацапване) от върха на перото (на писеца) при писането предвид натрупване на мастило, тоест да е налично и в оригинала. Все едно. Трудно е да се повярва, че ако човекът, писал и подписал полицата през 1866, е бил калфата Гаврил Груюв, то същият човек десет години по-късно, вече като апостол, е изписвал буквата „и“ по начина, за който пише Захарий Стоянов. Тук, разбира се, може да се изведе и друг аргумент, който би бил – поне донякъде – в полза на достоверността на казаното от Захарий Стоянов. Става дума за писане на полица, в която няма място за „попски слова“, а и при съставянето ѝ обикновено има и друго лице (или лица), тоест писането повече или по-малко не само следва определена схема, но и се контролира, се съгласува – иначе другата заинтересована страна не би приела написаното. Но да не прекалявам: вярно е, че писмото на Бенковски за невъзможността да плати дълга си би било далеч по-свободен от конвенции тип писане, само че не го познавам, а и не вярвам в него да намерим безусловен отговор на всичките си въпроси. Но би ни казало: ето човека...

И така, не може да се твърди дали става дума за действителна системна употреба на комбинацията от букви (*ий*), или за неправилна (безсистемна) употреба на една буква вместо друга, особеност, която Захарий Стоянов е забелязал или сътворил. В първото издание на „Записките“ изразът „са мъдреше кратката“ (Стоянов, 1884, с. 359), обозначаващ белега в писането на Бенковски, думата „мъдреше“ се изписва с голяма носовка („мъдреше“), както е и етимологически правилно предвид корена на думата (ст.-слав. мждѣ; вж. Топоров, 1983, с. 253). Но и без архаичната вписаност на връзката между горница и долница в нея е очевидно, че „Записките“ – на различни равнища и с различни форми и оценки – пишат историята за „големия Бенковски“ както в игрови, така и в сериозен режим. Отвъд възможната не/достоверност в разказа за писмата на когото и да било, Летописеца въз/произвежда облика на историята ни и нейните незабравими лица, търсейки белега на избраника, онази „мъдреща се кратка“, с която започва граматиката за превръщането на някого в глас и смисъл на Историята.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Балева, М. (2012)** Образът на Бенковски. В лице и в гръб. // *Култура*, № 18, 11.05.2012 (14.05.2018) <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/19721>>. (Baleva, M. The image of Benkovski. Face and back. // *Kultura*, № 18 (14.05.2018) <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/19721>>.)
- Вазов, И. (1885)** Чичовци. // *Зора*, № 1 – 5, с. 3 – 15; 49 – 64; 97 – 111; 145 – 156; 195 – 207. (Vazov, I. Uncles. // *Zora*, № 1 – 5, s. 3 – 15; 49 – 64; 97 – 111; 145 – 156; 195 – 207.)
- Займов, Ст. (1895)** Миналото. Етюди върху записките на Захари Стоянов. София: Изд. Придворната книжарница на Ив. Б. Касъров. (Zaimov, St. Minaloto. Etyudi varhu zapiskite na Zahari Stoyanov. Sofia: Izd. Pridvornata knizharnitsa na Iv. B. Kasarov.)
- Каменова, А. (1956)** Образът на Бенковски. // *Литературен фронт*, № 18, с. 1. (Kamenova, A. The image of Benkovski. // *Literaturen front*, № 18, s. 1.)
- Маджаров, М. (1968)** Спомени. София: Български писател. (Madzharov, M. Spomeni. Sofia: Balgarski pisatel.)
- Стоянов, З. (1884)** Записки по българските въстания. Том I. Издание първо. Пловдив.

- Стоянов, З. (2009)** (*Stoyanov, Z. Zapiski po balgarskite vazstania. Tom I. Izdanie parvo. Plovdiv.*)
Записки по българските възстания. Т. I – III. Велико Търново: Фабер.
(*Stoyanov, Z. Zapiski po balgarskite vazstania. T. I – III. Veliko Tarnovo: Faber.*)
- Ташев, Т. (1984)** (*Tashev, T. Zhivotat na Letopisetsa. Chast I. Dzhendo. Plovdiv: XGD.*)
Животът на Летописеца. Част I. Джендо. Пловдив: ХГД.
(*Tashev, T. Zhivotat na Letopisetsa. Chast I. Dzhendo. Plovdiv: HGD.*)
- Топоров, В. Н. (1983)** (*Toporov, V. N. Space and text. – V: Tekst: semantika i struktura. Red. T. Tsiv'yan. Moskva: Nauka.*)
Пространство и текст. – В: Текст: семантика и структура. Ред. Т. Цивьян.
Москва: Наука.
(*Toporov, V. N. Space and text. – V: Tekst: semantika i struktura. Red. T. Tsiv'yan. Moskva: Nauka.*)
- Унджиев, И. (1983)** (*Undzhiev, I. Georgi Benkovski. Biografia. Sofia: Nauka i izkustvo.*)
Георги Бенковски. Биография. София: Наука и изкуство.
(*Undzhiev, I. Georgi Benkovski. Biografia. Sofia: Nauka i izkustvo.*)
- Янев, С. (1989)** (*Yanev, S. Parodiynoto v literaturata. Sofia: Nauka i izkustvo.*)
Пародийното в литературата. София: Наука и изкуство.
(*Yanev, S. Parodiynoto v literaturata. Sofia: Nauka i izkustvo.*)